

Доц. др МАЈА М. АНЂЕЛКОВИЋ¹
УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ, ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ФАКУЛТЕТ,
КАТЕДРА ЗА СРПСКУ КЊИЖЕВНОСТ

ТЕМАТСКИ ОКВИР ВЕНЦЛОВИЋЕВИХ БЕСЕДА НА БОЖИЋ²

САЖЕТАК. У раду се проучавају беседе на Божић које је Гаврил Стефановић Венцловић изговарао коморанској пастви од 1739. до 1743. године, а које је записао у својеврсној антологији беседа под називом *Слова избрана* (1743). Посебна пажња посвећена је тематском оквиру и дефинисању тематских слојева, али и њиховом међусобном односу. Саставни део анализе представља и утврђивање светоотачких идејних токова као предлошка Венцловићевих беседа.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Венцловић, беседа, тематски оквир, фрагмент.

---

¹ zmajce7@yahoo.com

² Рад је део истраживања која се изводе на пројекту 178018 *Друшћивене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, рејонални, европски и глобални оквир*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Дело Гаврила Стефановића Венцловића у књижевнотеоријским оквирима заузима неуобичајено место у коме се сустичу стара и нова српска књижевност, а он као један од првих који је себе схватао и обзнањивао писцем (Павић, 1972, стр. 12). Без обзира на врло разноврсну рукописну грађу коју је за собом оставио, из ње се издвојио онај део који сведочи о његовом беседничком раду, а у коме се, можда понајбоље, очитује таленат како за изговорену тако и за написану реч, вештост у казивању и елаборацији различитих и често врло комплексних тема. Отуда смо за корпус истраживања узели четири Венцловићеве беседе на Божић које је изговарао коморанској пастви у периоду од 1739. до 1743. год, а које је записао 1743. год. у рукописној књизи, својеврсној антологији беседа, под називом *Слова издрана*.³

Придржавајући се традиције и средњовековног схватања ауторства, Венцловић ће се у насловима својих беседа позвати на црквене ауторитете, од којих ће преузети подтекст: *Григорија Бого-слова њрво слово на Рођење Христово, Друго слово Јована Златоустога, Треће слово Јована Златоустога и Четврто слово на Рођење Христово*. Међутим, одрицање од сопственог ауторства није значило да се оригинални текст, коришћен као предложак, остави у првобитном облику. Напротив, Венцловић га фрагментаризује, надограђује и преображава према потребама конкретног тренутка у коме беседи, а поготово према потребама елаборације одређених тема пастви којој је беседа намењена. Док је, с једне стране, празник – Божић, на који је Венцловић беседио, условио основну тему рођења Христовог, с друге стране су друштвено-историјске околности проузроковале политичку, социјалну и образовну разноврсност пастве, што је за последицу имало и специфичну улогу беседника која се може прецизирати улогом просветитеља и народног учитеља. Просветитељски карактер усмерио је Венцловића те се он, стога, „одлучио за један перманентан курс енциклопедијског карактера” (Павић, 1972, стр. 99). Дестабилишући жанр беседе који је био део византијског наслеђа, Венцловић прати узоре у пољско-украјинској школи и гради класичан образац барокне беседе.

³ Венцловићева рукописна књига *Слова издрана* чува се у Архиву САНУ, под бројем 101 (137). Беседе на Божић само су један део ове књиге, која у свом саставу садржи тзв. слова највећим делом Григорија Богослова, Јована Златоустог и Лазара Барановича, као и слова пророка поводом различитих празника.

Имајући у виду просветитељску улогу и карактер беседника и његових беседа не треба да чуди што су се, поред основне теме Христовог рођења, његове беседе тицале најразличитијих области знања, почевши од оних које се односе на свакодневне активности, затим на однос народа и власти, па све до поимања апстрактних појава, црквених и догматских дефиниција и појма Бога. Тако је у потпуности спроведен барокни енциклопедизам резултирао тематском разноврсношћу и вишеслојношћу беседа, као и њиховом сложенем композицијом.

Четири анализираних беседе у себи садрже обиље микрофрагмената, чијим се обједињавањем добијају макрофрагменти којима се формирају посебне тематске целине. Анализа указује на постојање шест носећих тема, које се истовремено тематски и мотивски гранају, а које су заступљене у Венцловићевим беседама на Божић:

- 1) Празничне (божићне) теме,
- 2) Теолошко-есхатолошке теме,
- 3) Полемичке теме,
- 4) Антрополошке теме,
- 5) Библијске теме,
- 6) Моралистичке теме.

Празничне (божићне) теме одликују се двоаспектуалношћу – један је теолошки аспект, док је други практични аспект. Несумњиво је да се Венцловић ослања на идеје и текстове светих отаца, Григорија Богослова и Јована Златоустог, да остаје на линији мишљења Златоустог „окрећући се библијском реализму насупрот хеленизма” (Флоровски, 1997, стр. 342), али и да се очекивано позива на библијско-теолошки контекст, на старозаветно пророчко наговештавање доласка Спаситеља, тачније на Исаијино пророковање рођења Христовог. Управо у најфреквентније сегменте могу се уврстити смисао и сврха Христовог рођења, распећа и васкрсења. Ово је потпуно очекивано с обзиром на то да је рођење Христово једно од централних места патристике и теологије, као и да управо на теолошкој сврси и значају Христовог рођења (а сврха јесте спасење, избављање човечанства из греха), на распећу (чину Христовог жртвовања и мучеништва зарад спасења грешника), те на васкрсењу (као крајњем спаситељском исходу и Христа и верника), Венцловић заснива опомене и савете пастви о богоугодном животу. Насупрот строгом тону бесед-

ника-педагога, Венцловић ће у потпуности лирски креирати опис рођења Христовог, творећи пасторални амбијент, онакав какав се јавља у побожним драмама хришћанске ренесансе.

Практични аспект Празничних тема доноси упутства о начину слављења Божића, нарочито инсистирајући на „саборском” посматрању спасења, а упориште за то налази у Јовану Златоустом, о чему Флоровски (Флоровски, 1997, стр. 335) каже: „За Златоуста је најважније осећање једнодушности, осећање заједништва, заједничке одговорности и бриге.” У вези са значајем доласка у цркву и „саборском” спасењу отвара се у беседама аклисиолошка димензија из које проиходи да литургијски и молитвени боравак у цркви, теолошко-еклисиолошки схваћен, симболички преображава појединца и заједницу у образ/икону царства небескога.

Теолошке шеме Венцловић је често уводио у беседе у облику већих приповедних пасажа. Тумачећи и описујући, пре свих других, феномен Свете Тројице, Венцловић у овим „троичним” пасажима неретко користи поредбене конструкције, поредећи Свету Тројицу и међусобни однос Оца, Сина и Светог Духа са оним природним феноменима који су пастви били искуствено блиски. Занимљив детаљ представља Венцловићево називање Свете Тројице „три персоне дојаства”, беседећи о томе као о неразделивој целини која је тролична, а очекивано се задржавајући на значају Божијих ипостаси и њиховом међуодносу. Тачније, Венцловић истиче да може доћи до неразмрсног дељења, оног парадоксалног дељења које не нарушава целину, као што се десило приликом Христовог оваплоћења и рођења. Но, неразделивост не негира могућност извесне, условно речено, хијерархије међу ипостасима, па ће Венцловић ићи ка потврђивању теолошког учења о „монархији” Оца, као начела из којег се друге две ипостаси идентификују: од Оца се рађа Син, а исходи Дух Свети.

Такође, саставни део *Теолошких шема* јесу и Венцловићева поимања анђела, којима он, попут светих отаца, употпуњава небеску хијерархију. Анђели у онтолошкој хијерархијској тријади заузимају средишњи положај између Бога који је „пуноправни цар свих верујућих” (в. Бичков, 1997, стр. 95) и човека као завршне карике. Док су, с једне стране, они потчињени Богу, с друге стране анђели су за човека попут Бога несазнатљиви, па их Венцловић дефинише као умље и осећање, разумно знање. Неизоставно, а очекивано и библијски и хришћански, у Венцловићевој есхатологији постављен је насупрот анђелима ђаво, Луцифер. Њега

Венцловић врло занимљиво посматра као неку врсту моћног феудалца који је наумио да се ослободи Божије власти, а његово постојање је неопходно за разумевање постојања зла.

У оквиру *Теолошких шема* није изоставио и јеретичко поимање Свете Тројице, које припада неверујућима, јеретцима и међу њима аријанцима.

Предоченим пасажом Венцловић отвара *Полемичке шеме*. Несумњиво је да је расправа са аријанцима анахронизам и уједно потврда да је она преузета из текста Григорија Богослова. Основна тема расправе са аријанцима идентитет је Сина Божијег – Исуса Христа, за којег су аријанци исповедали да је створен, док су свети оци тврдили да је једнак Богу, једнак са Богом, оваплоћено Бог-Син, „једноначелан” са Оцем, што је догмат који је на Првом васељенском сабору у Никеји утврђен и који је ушао у текст црквеног „Вјерују”.

Поред ове посебно занимљиве полемике, у Венцловићевим беседама је увек актуелна полемика са Јеврејима, као онима који су одбацили Христа. Венцловић се код тога држи стереотипних идеја и мотива који карактеришу патристичку мисао и опште-црквену мисао: Јевреји у Христу нису препознали Бога, они нису били спремни да се отворе новој димензији Божије објаве у Новом завету, њима је самим тим спасење ускраћено, итд.

Развијајући мотив (све)знања, као једне од општих патристичких карактеристика Бога, Венцловић уводи причу о Адаму и Еви, односно мотив првог сагрешења, чиме развија библијски аспект *Антропоолошких шема*. Он Адамово сагрешење поставља као парадигму свих људских сагрешења. Нарочито интересантним нам се указује Венцловићев приступ овом проблему, јер га, заправо, користи како би објаснио да се и сагрешење остварује по Божијој вољи – и то зато да човек може да преко казне због сагрешења спозна да треба да има страхопоштовање према Богу као своме створитељу. Венцловић се, дакле, не поводи за текстовима који мотив првог греха развијају скључиво као критику човека, већ и први грех ставља у функцију Божије промисли. Када се осврће на лик Адама, Венцловић заправо говори о теолошкој антропологији човека уопште. У Адамовом сагрешењу он види једну свеопшту људску карактеристику, од које се криви људска спознајна перспектива и умножава се грех и неморал.

Венцловић ову тему такође прати библијски, иако се не либи да задржи строг теолошки поглед на човеков пад када Еву назива „малоумна невестица”, а Бога притом види као човековог прого-

нитеља из Раја и онога који је човека учинио смртним. Развијајући тему човекове ограничене спознаје и телесног блуда, човек за њега остаје, као и за Григорија Богослова, „род створења посредника између смртних и бесмртних”, јер у њему „Бог премудро повезује у целину творевину” (Флоровски, 1997, стр. 175). Могло би се рећи да је и за Венцловића човек завршна карика стварања која повезује духовни и материјални свет у једну целину (в. Бичков, 1997, стр. 95).

Анџролошке шеме Венцловић заокружује обнављањем велике античко-хришћанске, али и гностичке и неоплатоничарске метафоричке дијалектике човека као „микросмоса” и Бога или универзума као „макросмоса”. И баш зато што је човек само одраз „макросмоса”, према Венцловићу, он има велики задатак да се врати Богу, и да се са муком поврати Рај који је својом незаситошћу изгубио.

Прво запажање везано за *Библијске шеме* јесте да оне прожимају скоро све друге тематске слојеве и аспекте, па су као такве веома битне за Венцловићеве беседе. Оне обухватају уобичајени корпус старозаветних и новозаветних тема и мотива, почевши од стварања света до апокалипсе (откровења). Венцловић је обухватио пророчке мотиве и теме, теме старозаветних патријарха и новозаветне: најављивање доласка спаситеља, рођење Христово, Јудину издају Христа, Христову смрт и васкрснуће. Међутим, најразвијенија и врло детаљно обухваћена тема јесте тема стварања света. Беседник иде за мишљу првих хришћанских мислиоца који су Бога представљали као вештог уметника, с том разликом што га он посматра као, како каже, кујунцију. Иако ће Венцловић инсистирати на Божијем стварању, описујући га веома подробно и ослањајући се том приликом на „Северина епископа Гавалског сказаније од првог слова Шестодневника Великог Василија”, он ће у ову тематику ипак најдубље урањати активирањем идеје Бога као мајстора. Бог ствара свет да би „доказао своју хитрост и мајсторију”, ствара „горњи вилајет” за анђеле и умљиве силе, и „доњи свет који је испуњен сваком животињом”. У оваквом концепту можемо приметити извесне фолклорне утицаје, нарочито имајући у виду да се Бог посматра као онај који се доказује, и то и пред анђелима, и пред народом, људима, човеком. Идући за Златоустовим ставом да је Бог говорио човеку „прилагођено слабостима слушалаца” (Флоровски, 1997, стр. 343), могу се разумети библијске и теолошке антропоморфизме, као што се у њима могу

сагледати начини прилагођавања библијске и теолошке поруке слушаоцима и потоњим читаоцима беседа.

Моралистичке теме Венцловићевих беседа засноване су по узору на светоотачке речи, а понајвише на Јована Златоустог који је био „пре свега проповедник благодарија (морала)” (Флоровски, 1997, стр. 327). Не мање од претходног, беседник се држи и речи Григорија Богослова и платоничара када је реч о истицању негативног деловања чула и тела наспрам позитивних карактеристика душе (в. Флоровски, 1997, стр. 158; Анђелковић и Пандуревић, 2012, стр. 533).

Богословски морализам може се поставити као реална перспектива Венцловићевог беседништва, а управо кроз њега се очитује беседничко сагледавање актуелних проблема свакодневног живота. Отуда он и социјално-економске теме ставља у моралистички контекст, пре свега инсистирајући на проблемима правилног знања, проблему односа према другоме и према цркви, затим односу између полова, а нарочито истичући проблем богатства. Венцловић ће се чврсто држати начела Јована Златоустог, и залагати се за одбацивање и материјаног богатства и привилегија. Ово, међутим, није пуко понављање теме која је била историјски наметнута социјалним контекстом раног хришћанства, него изграђивање теме на историјским тековинама која и у Венцловићевом времену, захваљујући историјским приликама, времену сеоба и немаштине, поново постаје апсолутно актуелна. „Бесједник-педагог, какав је Венцловић, подразумеваће ослонац на библијску, затим фолклорну, али и барокну традицију поучне и корисне реторике, док ће се педагошке методе Венцловићевих бесједничких прича заснивати на прагматичној функцији бесједа са којим се не може полемисати, јер помјерен у неку врсту универзалне реалности, „данас” реферише ка једном, а „сутра” ка другом друштвеном пољу” (Анђелковић и Пандуревић, 2012, стр. 532).

На основу претходне анализе може се извести закључак да Венцловићеве беседе на Божић указују на његову беседничку улогу, али нам изнова потврђују одлику сваког, па и овог, беседничког текста – откривање истине. Предочена тематска вишеслојност и разноликост, доследно спровођење фрагментарно организованог текста, као и међусобно кореспондирање различитих тематских слојева унутар врло комплексне структуре, није

само показатељ беседничког дара и енциклопедијског знања, већ нас наводи и на закључак да Венцловићев беседнички текст служи раскривању више истина. Остају, свакако, питања како ће се те истине организовати, усмеравати и сазнавати, да ли ће творити монолошку или дијалошку истину или пак плурализам истина. А одговори на та питања не зависе само од онога који беседу казује или текст исписује, већ зависе и од оног који тај текст слуша или га чита.

- ЛИТЕРАТУРА Аверинцев, С. С. (1982). *Поетика рановизантијске књижевности*. (превели Драгољуб Недељковић и Марија Момчиловић) Београд: Српска књижевна задруга.
- Анђелковић, М. (2004). Етиолошко у апокрифима и предањима о змији и виновој лози. *Наслеђе*, година I, број 1, 73-83. Крагујевац: ФИЛУМ.
- Анђелковић, М., Пандуревић, Ј. (2012). „Савјети за богоугодан живот у бесједничкој и усменопоетској традицији”. У: Д. Бошковић (гл. ур.), *Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са VI међународној научној скупи одржаној на Филолошко-уметничком факултету у Крајујевцу*, Књ. 2: Бој (стр. 531-541). Крагујевац: ФИЛУМ.
- Библија 2005: Библија – Светој писмо Старој и Новој завети, Стари завет по преводу Ђуре Даничића и Нови завет по преводу Вука Караџића и Светог архијерејског Синода и преводима Светог владике Николаја, Ваљево: Глас цркве.*
- Бичков, В. (1997). Формирање основних начела византијске естетике. (превео Илија Марић). У: *Источник*, бр. 23, 87-121. Земун и Сремски Карловци: Књижевно друштво Писмо .
- Деретић, Ј. (1996). *Историја српске књижевности*. Београд: Требник.
- Јовановић, В. (1911). *Гаврило Стефановић Венцловић*. У: *Српски дијалектолошки зборник*, књ. II, Београд: СКА.
- Јовановић 2004: Јовановић, Т. (2004). Прича о три пријатеља као проповед код Гаврила Стефановића Венцловића. *Рачански зборник*, бр. 8/9, 37-47. Бајина Башта: Фондација рачанска баштина.
- Јовановић, Т. (1997). Мотив стварања у апокрифима (Према српским преписима). *Научни сасијанак слависти у Вукове дане*, 26/1, 113-121. Београд: МСЦ.
- Курцијус, Е. Р. (1996). *Евројска књижевност и латински средњи век*. (превео Јосип Бабић). Београд: Српска књижевна задруга.
- Лихачов, Д. С. (1972). *Поетика старе руске књижевности*. (превео Димитрије Богдановић). Београд: Српска књижевна задруга.

Павић, М. (1972). *Гаврил Стефановић Венцловић*. Београд: Српска књижевна задруга.

Павић, М. (1991). *Историја српске њижевносѝи. Барок*. Београд: Досије, Научна књига.

Павић, М. (1996). Предговор. У: Гаврил Стефановић Венцловић, *Црни диво у срцу*. Београд: Просвета.

Флоровски, Г. В. (1997). *Источни оци IV века*. (превео Дејан Ј. Лучић). Врњачка Бања: Братство св. Симеона Мироточивог.

Fraj, N. (1985). *Veliki kod(eks): Biblija i književnost*. (preveli Novica Milić i Dragan Kujundžić). Београд: Prosveta.

МАЈА М. АНЂЕЛКОВИЋ

UNIVERSITY OF KRAGUJEVAC, FACULTY OF PHILOLOGY AND ARTS,
DEPARTMENT OF SERBIAN LITERATURE

SUMMARY

THE THEMATIC FRAMEWORK OF CHRISTMAS ORATIONS BY VENCLOVIĆ⁴

The paper examines Christmas orations delivered by Gavriilo Stefanović Venclović to Komoran congregation from 1739 to 1743, the records of which are to be found in the anthology of orations, entitled *Slova izbrana* (1743). Particular attention has been paid to the thematic framework and to defining thematic layers, but in their correlation. In addition to that, the integral part of the analysis is identifying the Church Fathers' notional concepts as patterns to orations by Venclović.

KEY WORDS: Venclović, oration, thematic framework, fragment.

⁴ Рад је примљен 31. октобра 2013, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 21. децембра 2013.